

## ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ВИКОРИСТАННЯ ТЕРМІНУ «СВОБОДА СВІТОГЛЯДУ» У КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

*Стаття посвячена дослідженню свободи мировоззрення. Автор відповідає на во-  
прос о целесообразности использования в конституционно-правовом регулировании  
термина «свобода мировоззрения и вероисповедания». В работе также исследуется  
механизм формирования мировоззрения, структура свободы мировоззрения, формули-  
руется понятие свободы мировоззрения.*

**Ключевые слова:** *свобода мировоззрения, свобода вероисповедания, ценностно-  
смысловая система*

*The article is concentrated on research of the freedom of world outlook. Author draws the  
conclusion about expedience of use the term «the freedom of world outlook and worship» in  
constitutional regulation The mechanism of formation of world outlook, the idea and the  
structure of the freedom of world outlook are researched in this article too.*

**Key words:** *freedom of world outlook, freedom of worship, the value-sense system*

Відтоді, як Конституцією України було закріплено право кожного на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35), час від часу вченими піднімається питання про зміст свободи світогляду і віросповідання. Причому зауваження викликає сам термін «свобода світогляду і віросповідання», оскільки в попередніх українських конституціях про свободу світогляду не йшлося. Так, у §17 Конституції УНР від 29 квітня 1918 року згадувалося про неможливість обмеження «права сумління»<sup>1</sup>. У ст. 23 Конституції УСРР від 14 березня 1919 року використовувався термін «воля совісті»<sup>2</sup>, у ст. 8 Конституції УСРР від 15 травня 1929 року вже йшлося про «волю релігійних визнань і антирелігійної пропаганди»<sup>3</sup>. У ст. 123 Конституції УРСР від 11 червня 1937 року використовувалися терміни «свобода совісті», «свобода відправлення релігійних культів» та «свобода антирелігійної пропаганди»<sup>4</sup>, а у ст. 50 Конституції УРСР від 20 квітня 1978 року – термін «свобода совісті»<sup>5</sup>.

Лише дві європейські держави мають у своїх конституціях згадку про світогляд. Так, у ч. 1 ст. 4 Основного Закону ФРН зазначено, що «свобода віросповідання, совісті та свобода релігійних переконань і світогляду непорушувани»<sup>6</sup>. А в ч. 2 ст. 15 Конституції Швейцарської Конфедерації закріплено, що «кожна особа має право вільно обирати свою релігію і своє світоглядне переконання та сповідувати їх самостійно чи в товаристві з іншими»<sup>7</sup>.

Що ж до міжнародних договорів, то в них термін «свобода світогляду та віросповідання» не використовується. Зокрема, в ч.1 ст.18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії»<sup>8</sup>, а ч.1 ст. 9 Конвенції про захист прав людини та основних свобод (Європейської Конвенції з прав людини) закріплено, що «кожен має право на свободу думки, совісті і віросповідання»<sup>9</sup>.

В чинному законодавстві України, за винятком Конституції України, термін «свобода світогляду» також не використовується.

Зважаючи на це, українські дослідники зазвичай розглядають у своїх працях свободу світогляду і віросповідання виключно в контексті свободи віросповідання<sup>10</sup>, або трансформують термін «свобода світогляду і віросповідання» на більш звичний «свобода совісті». Проте, є й інші варіанти. Наприклад, П. Рабінович часто використовує термін «свобода віровизнання»<sup>11</sup>. О. Натаров – термін «світоглядна свобода»<sup>12</sup>, а Ю. Цветкова в одному дослідженні оперує водночас трьома термінами: «свобода совісті», «свобода віросповідання» та «свобода світогляду та віросповідання»<sup>13</sup>. В. М. Малишко у своєму дисертаційному дослідженні, хоча й дотримується терміна «свобода світогляду та віросповідання», проте визнає, що він за змістом тотожний терміну «свобода совісті». Також у його роботі під час розгляду проблем, пов'язаних із правом людини на свободу світогляду, термін «світогляд» «здебільшого розглядається як світогляд людини в сфері релігійних відносин»<sup>14</sup>. Таке звуження залишило без відповіді чимало питань, пов'язаних з тим, що ж являє собою свобода світогляду, якщо розглядати світогляд в широкому значенні.

Для усунення невизначеності у розумінні терміна «свобода світогляду і віросповідання» необхідно дослідити такі питання: 1) що таке світогляд і чи обґрунтованим є твердження про існування свободи світогляду; 2) чи можливо здійснити правове регулювання свободи світогляду; 3) чи допустимим є поєднання в одній конструкції свободи світогляду і свободи віросповідання.

Для з'ясування того, чим є світогляд звернемося до філософії. У філософському словнику під редакцією І.Т. Фролова знаходимо таке визначення світогляду: «Світогляд – це система принципів, поглядів, цінностей, ідеалів та переконань, що визначають напрям діяльності та ставлення до дійсності окремої людини, соціальної групи, класу чи суспільства в цілому»<sup>15</sup>. І.Ф. Надольний подає таке визначення: «Світогляд є системою принципів, знань, ідеалів, переконань, ціннісних орієнтацій, надій та вірувань, котрі визначають діяльність індивіда або соціального суб'єкта»<sup>16</sup>. На думку В. С. Лук'янка та О.М. Кравченка, «світогляд – це система глобальних життєво важливих орієнтирів, яких кожен з нас дотримується тоді, коли намагається розібратися в тому, що таке світ, хто ми в ньому, як ми повинні поводитися в навколишньому світі, на що ми можемо сподіватися в ньому і т.ін.»<sup>17</sup>. В.Г. Кременець і В.В. Ільїн вважають, що «світогляд – це своєрідна інтегративна цілісність знання і цінностей, розуму і почуття, інтелекту і дії, критичного сумніву і свідомої недосконалості»<sup>18</sup>.

Спільним для наведених визначень світогляду є такі чотири моменти.

По-перше, ознакою світогляду є системність, для якої притаманна внутрішня впорядкованість і складна диференційованість. На системності світогляду наголошують В.Г. Кременець і В.В. Ільїн: «Світогляд – це система узагальнених, ціннісно-орієнтованих знань про відношення людини до світу. Системність світогляду в тому, що він репрезентує цілісність переконань, які не суперечать одне одному»<sup>19</sup>.

По-друге, світогляд є суб'єктивним. На думку С.А. Лохова, «особливістю світогляду є те, що він завжди є чийсь – індивіда, соціальної групи, епохи, представленої конкретними особами. Немає безособового, анонімного світогляду, в центрі кожного світогляду перебуває певний суб'єкт»<sup>20</sup>.

По-третє, світогляд є індивідуальним: кожен суб'єкт володіє власним світоглядом, настільки ж індивідуальним і неповторним, наскільки індивідуальним і неповторним є цей суб'єкт.

По-четверте, світогляд не є суто сукупністю знань про світ, його елементами є також переконання, цінності, вірування тощо.

В.Г. Кременець і В.В. Ільїн зазначають, що поєднання в світогляді інтелектуально-розумової компоненти з почуттєво-емоційною визначає «ціннісний характер світоглядного знання»<sup>21</sup>. Близькою до такого розуміння світогляду є концепція С.Б. Кримського про існування ціннісно-сміслового універсуму людини. На його думку, оскільки людина неспроможна засвоїти весь той потік інформації, який щохвилини звалюється на неї, то вона «сприймає дійсність селективно, вибірково за параметрами своїх потреб і життєвих орієнтацій. Відповідно, людське буття конституційоване феноменально в певному ціннісно-адаптивному варіанті»<sup>22</sup>. Ця концепція дає можливість охарактеризувати світогляд саме як ціннісно-сміслову систему, яка визначає зміст діяльності суб'єкта у світі.

Отже, *світогляд – це ціннісно-смілова система, утворена в результаті поєднання зовнішньої щодо суб'єкта інформації та індивідуальних почуттєво-розумових елементів, яка визначає зміст діяльності суб'єкта у світі.*

Як зазначає В.Б. Шапар, «світогляд має величезне практичне значення. Він впливає на норми поведінки, на ставлення людини до праці, до інших людей, на характер її життєвих прагнень, на її побут, смаки та інтереси»<sup>23</sup>. Людина постійно здійснює певну діяльність, характер якої визначається саме її світоглядом.

Реалізація багатьох прав і свобод людини також залежить від її світоглядних установок, від того яким людиною бачить цей світ, себе та інших людей у ньому. Навіть обрання громадянином України Президента України залежить не лише від конкретних передвиборних обіцянок кандидата, його зовнішності та переконливості промов у дебатах, але й від світогляду громадянина України. Тобто вирішальними для голосування часто виявляються не стільки зовнішні об'єктивні чинники, скільки внутрішній чинник, яким є світогляд.

Отже, світогляд людини виявляється у правовідносинах опосередковано – він визначає характер діяльності людини, визначає як вона себе буде поводити в тій чи іншій ситуації. Тому введення світогляду до сфери правового регулювання можливе лише якщо дійсно існує небезпека протиприродного впливу на світогляд з боку інших суб'єктів та якщо будь-яке правове регулювання світогляду не матиме характер саме такого протиприродного впливу.

Сучасна конституція не лише повинна регулювати найважливіші суспільні відносини, але й створити необхідні умови для всебічного матеріального і духов-

ного розвитку людини. Як зазначає Т.А. Костецька, «права людини – це її можливості, необхідні для нормального існування і розвитку як особистості, це певні невід’ємні можливості її особистої свободи, вільної життєдіяльності в суспільстві»<sup>24</sup>. Свободи людини подібні до прав людини, відмінність полягає передусім у засобах їхньої реалізації, необхідності для цього державної допомоги: «свободи людини як можливості, що ґрунтуються на максимально вільному самовизначенні особи... зазвичай можуть здійснюватися і без допомоги держави: вона зобов’язана гарантувати відповідні правоможливості, охороняти та захищати їх від будь-яких посягань»<sup>25</sup>. А.Ю. Олійник вважає, що «не слід загострювати увагу на тому, що держава надає людині свободу. Свобода людини існує незалежно від її законодавчого закріплення»<sup>26</sup>.

Існування світогляду як ціннісно-сислової системи повністю забезпечується внутрішніми ресурсами людини, він не потребує будь-яких зовнішніх механізмів, засобів для його створення та існування. Тому стверджувати про право людини на світогляд було би некоректно.

Чи можна тоді стверджувати про існування свободи світогляду? Як зазначає А.Ю. Олійник, «конституційні свободи – це закріплені нормами конституційного права юридичні можливості щодо індивідуальної недоторканності, що здійснюється людиною без втручання в процес її реалізації з боку держави, її органів і посадових осіб, об’єднань громадян, громади, органів, посадових і службових осіб місцевого самоврядування та гарантуються ними»<sup>27</sup>. Виходячи з цього, свобода світогляду передбачає передусім недоторканність світогляду людини. Але яким чином може бути порушена ця недоторканність, яким чином може бути здійснене протиправне втручання до світогляду людини?

Як було зазначено вище, система світогляду складається із суб’єктивних розумово-почуттєвих елементів, які виникають всередині людини (цінності, погляди, вірування), та зовнішньої щодо людини інформації. При цьому характер ціннісно-сислової системи, якою є світогляд, визначається великою мірою кількістю та якістю інформації, яка до неї надходить. Тому протиправне втручання до світогляду людини можливе лише через втручання до змісту цієї інформації. Чи становить це небезпеку для людини?

Світогляд, як ми з’ясували, відіграє важливу роль у формування поведінки людини, її самореалізації у громадянському суспільстві. Будь-яка зміна елементів світогляду людини тягне за собою зміну в її мисленні та діях. Як зазначає Г.І. Волінка, «світогляд – це специфічна призма, яка визначає певний кут зору на світ, певне бачення останнього. З одного боку, передумови, які задають той чи інший кут зору здебільшого неначе програмують людину, кодують її, визначаючи, крім бачення світу, ще й певну стратегію поведінки, систему цінностей, об’єкти прагнень тощо. З іншого боку, ці передумови заважають бачити й розуміти ті аспекти світу, які перебувають поза межами заданого кута зору»<sup>28</sup>.

Тому можливість впливати на світогляд людини дозволяє задати бажаний спектр варіантів поведінки особи в непередбачених наперед умовах. Людина зі змінним світоглядом діє начебто абсолютно незалежно, самостійно обираючи ту чи іншу дію в конкретній ситуації. Проте, насправді, вибір обмежується внутрішніми світоглядними установками, через що дії, які їм не відповідають, відкидаються людиною як неприйнятні.

Для розрізнення світоглядних змін, що відбулися внаслідок цілеспрямованого впливу на світогляд людини, від тих змін, що відбуваються в ньому природно, розглянемо механізм формування світогляду.

Переконання, що є елементами світогляду, на думку В.Г. Кременця та В.В. Ільїна, «поєднуються одне з одним за принципом необхідності та достатності, отже світогляд прагне до цілісності, закінченості, завершеності»<sup>29</sup>. Тому зміни у світогляді як у ціннісно-смысловій системі відбуваються внаслідок накопичення в ній критичної кількості інформації, що суперечить переконанням людини і не укладається в цю ціннісно-смыслову систему. Ця інформація спричиняє появу в свідомості людини життєво важливого для неї питання. Відповідь на нього виявляється своєрідним «інформаційним каталізатором», який запускає процес реструктуризації ціннісно-смысловій системи. Її результатом є формування такого світогляду, в якому та сукупність критичної інформації, що спричинила реструктуризацію, інтегрується в нову внутрішньо узгоджену ціннісно-смыслову систему.

Виходячи із зазначеного вище, вплив на світогляд людини можливий у двох формах: 1) обмеження доступу до інформації чи приховування її від людини в будь-який спосіб; 2) свідоме надання особі хибної інформації, тобто брехня. В першому випадку внаслідок нестачі інформації уповільнюється духовний розвиток людини. Як зазначає С.Б. Кримський, «відомо, що людина завжди є не остаточно сформованою особистістю. Вона безперервно діє в напрямі самобудівництва»<sup>30</sup>. Безперервне внутрішнє самобудівництво людини визначає таку якість світогляду як схильність до змін, на чому наголошують В.Г. Кременець і В.В. Ільїн: «Світогляд постійно пульсує, оскільки весь час прагне до змістовного наповнення»<sup>31</sup>. У випадку ж відсутності необхідної інформації жодних змін у ціннісно-смысловій системі не відбувається, самобудівництво зупиняється і відбувається «консервація» світогляду.

Якщо вплив на світогляд людини відбувається у другій формі, то відбувається інший процес – деградація ціннісно-смысловій системи –закономірний наслідок впливу хибної інформації. Введення до світогляду такої інформації призводить до відповідної корекції системи, внаслідок чого людина діє, спираючись на хибну інформацію. Оскільки дії людини відбуваються не у вакуумі, а в суспільстві, то наслідки поведінки, базованої на хибній інформації, можуть бути катастрофічними для суспільства, залежно від соціального статусу цієї людини та масштабу її дій.

Зміст свободи світогляду полягає саме у нормативній забороні розглянутих вище двох форм протиприродного впливу на світогляд людини, незалежно від того чи такий вплив є ситуативним, спричиненим наявністю в адресанта інформації лише особистих мотивів, чи є елементом державної політики, яка передбачає формування «правильного» світогляду.

Джон Ролз припускає, що «всяку свободу можна пояснити посиланням на три пункти: на чинники, що є вільними, на обмеження, від яких вони вільні, й на те, що вони вільні робити чи не робити. Повні пояснення свободи забезпечують нас релевантною інформацією про ці три речі»<sup>32</sup>. Свободу світогляду також можна пояснити через ці три пункти, які складають структуру свободи світогляду. *Чинники, що є вільні:* кожна людина має право на свободу формування світогляду. *Обмеження, від яких вони вільні:* а) обмеження доступу до інформації чи приховування її від людини в будь-який спосіб; б) свідоме надання особі хибної інформації. *Що особи вільні робити чи не робити:* а) мати доступ до наявної в суспільстві інформації; б) не вчиняти дій, що призводять до порушення свободи світогляду інших осіб.

Тепер можемо дослідити співвідношення свободи світогляду та свободи віросповідання. Свобода віросповідання полягає у свободі вибору віросповідання, можливості вільно сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної. Цей вибір людина робить вільно, але керуючись власною ціннісно-смыслову системою – світоглядом.

Свобода віросповідання включає також права, що впливають з вибору людиною віросповідання, – право на об'єднання в релігійні організації, безперешкодне відправлення релігійних культів і обрядів, ведення іншої релігійної діяльності. Тому свобода віросповідання є складною правовою конструкцією, що поєднує базову свободу та тісно пов'язані з нею права.

У ст. 35 Конституції України до цієї конструкції приєднано також і свободу світогляду, внаслідок чого вона була перейменована на «свободу світогляду та віросповідання». Незважаючи на уявну схожість, зумовлену значною суб'єктивністю свободи світогляду та свободи віросповідання, зазначені свободи є відмінними, зважаючи на таке: а) свобода світогляду полягає у вільному від зовнішнього впливу формуванні світогляду людини, а свобода віросповідання полягає у вільному від зовнішнього впливу виборі віросповідання; б) формування світогляду є інформаційним процесом, що не контролюється свідомістю людини, вибір віросповідання є свідомим; в) вибір віросповідання є дією, зміст якої визначається світоглядом людини; г) свобода віросповідання тісно пов'язана з низкою прав, якими володіє особа, яка сповідує певну релігію, свобода світогляду не пов'язана з цими правами; г) світогляд є індивідуальною ціннісно-смыслову системою, формування якої залежить від індивідуальних особливостей його носія, віросповідання формується у зовнішньому щодо людини світі і приймається нею без повної індивідуальної адаптації.

Тому поєднання свободи світогляду та свободи віросповідання в одній конструкції є помилковим. Положення ст. 35 Конституції України стосуються суто свободи віросповідання і не мають жодного відношення до свободи світогляду. Необхідно внести виправлення до тексту ст. 35 Конституції України та виправити «свободу світогляду та віросповідання» на «свободу віросповідання».

Отже, світогляд – це ціннісно-смыслову система, утворена в результаті поєднання зовнішньої щодо суб'єкта інформації та індивідуальних розумово-почуттєвих елементів, яка визначає зміст діяльності суб'єкта у світі. Поєднання свободи світогляду зі свободою віросповідання є помилковим, проте це не означає, що свобода світогляду є невдалою вигадкою авторів Конституції України. У цьому дослідженні здійснено спробу обґрунтування доцільності правового регулювання свободи світогляду як необхідного елемента системи прав і свобод людини і громадянина. Свобода світогляду полягає в тому, що кожна людина має право на вільне формування світогляду; кожна людина є вільною від обмеження її доступу до інформації чи приховування від неї інформації в будь-який спосіб, а також є вільною від свідомого надання їй хибної інформації; кожна людина має право на доступ до наявної в суспільстві інформації та зобов'язана утримуватися від дій, що призводять до порушення свободи світогляду інших осіб. Поєднання ж в одній конструкції свободи світогляду та віросповідання є недопустимим, зважаючи на значні відмінності між ними. Разом з тим наявність у тексті Конституції України терміна «свобода світогляду та віросповідання» відкриває простір для наукової дискусії про зміст свободи світогляду та її роль для духовного розвитку людини в суспільстві.

1. *Конституції* і конституційні акти України. Історія і сучасність / Упоряд. І.О. Кресіна; Відп.ред. Ю.С.Шемшученко. – К., 2006. – С. 41. **2.** Там само. – С. 59. **3.** Там само. – С. 66. **4.** Там само. – С. 96. **5.** Там само. – С. 131. **6.** Конституції государств Европы: В 3 т. / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. – М., 2001. – Т. 1. – С. 581. **7.** Там же. Т. 3. – С. 539. **8.** Права людини: міжнародні договори Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи / Упоряд. В. Павлик, В. Тесленко. – К., 2001. – С. 44. **9.** Там само. – С. 77. **10.** *Рабинович П., Ярмол Л.* Можливості вдосконалення законодавчого забезпечення права людини на свободу віросповідання в Україні // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – №1(36). – С. 16–27; *Біддұлф Говард Л.* Свобода віросповідання в демократичній державі // Релігія і соціальні зміни в сучасному суспільстві. Матеріали міжнародної наукової конференції. —Чернівці, 2005. – С. 3–17. **11.** *Рабинович П.М.* Свобода віровизнання: філософсько-правові та державно-юридичні аспекти // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 2(25). – С. 108–114; *Рабинович П.* Право людини на свободу віровизнання та проблеми його державного забезпечення // Свобода віровизнання. Церква і держава в Україні: Матеріали міжнар. наук. конф. – К., 1996. – С. 179–183. **12.** *Натаров О.* Закріплення права на світоглядну свободу людини в сучасних міжнародно-правових документах з прав людини // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 29,33. **13.** *Цветкова Ю.В.* До проблеми розгляду права на свободу віросповідання у Європейському суді з прав людини // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 6(80). – С. 36–47. **14.** *Малишко В.М.* Конституційне право людини на свободу світогляду і віросповідання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2005. – С. 13. **15.** *Філософський словарь* / Под ред. И.Т. Фролова. – М., 1987. – С. 284. **16.** *Філософія*: Навч. посіб. / За ред. І.Ф. Надольного. – К., 2006. – С. 7. **17.** *Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озодовська Л.В. та ін.* Світоглядні імплікації науки. – К., 2004. – С. 3. **18.** *Кременець В.Г., Ільїн В.В.* Філософія: Логос, Софія, Розум. – К., 2006. – С. 20. **19.** Там само. – С. 20. **20.** *Лохов С.А.* Мироззрение как объект философской рефлексии (И. Кант, М. Хайдеггер, М. Шелер). – <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/46539> **21.** *Кременець В.Г., Ільїн В.В.* Цит. праця. – С. 19. **22.** *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К., 2003 – С. 27–28. **23.** *Шанар В.Б.* Психологічний тлумачний словник. – Х., 2004. – С. 456. **24.** *Костецька Т.А.* Поняття і види основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина // Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2т. / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К., 2008. – С. 43. **25.** Там само. – С. 45. **26.** *Олійник А.Ю.* Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні. – К., 2008. – С. 65. **27.** Там само. – С. 71. **28.** *Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинки.* – К., 1999. – С. 19. **29.** *Кременець В.Г., Ільїн В.В.* Цит. праця. – С. 20. **30.** *Кримський С.Б.* Цит. праця. – С. 49. **31.** *Кременець В.Г., Ільїн В.В.* Цит. праця. – С. 21. **32.** *Ролз Джон.* Теорія справедливості. – К., 2001. – С. 284.